

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ГРОМАД НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Досліджено міжконфесійні взаємовідносини на Волині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано роль органів російської влади в їх ускладненні. Проаналізовано причини зростання кількості протестантських громад у краї та реакцію на цей процес православного духовенства.

Ключові слова: Волинь; протестанти; православна церква; міжконфесійні взаємовідносини.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Волині спостерігалось ускладнення міжконфесійних взаємовідносин. Незважаючи на те, що православна церква продовжувала відігравати домінуючу роль, у краї почало поширюватися протестантське віровчення. Проведення православним духовенством русифікаторської політики відштовхнуло від нього частину віруючих, що вплинуло на зростання чисельності протестантських громад.

Питання пов'язані з іноземною колонізацією краю, яка значною мірою вплинула на розвиток протестантизму на Волині, та особливості релігійної політики російського самодержавства на українських землях і Волині, зокрема, досліджено в працях О. П. Шмида [1; 4], І. Гофмана [3], С. І. Жилока та В. Є. Бойко [5], І. А. Опрі [6], М. Бармака [11] та інших учених.

На основі аналізу першоджерел та наукових праць проаналізовано взаємовідносини православної церкви і протестантських громад, визначено причини ускладнення міжконфесійних відносин на Волині в досліджуваній період та роль у цьому процесі Російської православної церкви (РПЦ).

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на українських землях, що були в складі Російської імперії, почали проглядатися тен-

денції до зростання кількості протестантських громад. У той час спостерігалось загострення міжконфесійних взаємовідносин. Це було зумовлено низкою причин. По-перше, незважаючи на те, що домінуючу роль у релігійному житті імперії продовжувала відігравати РПЦ, у низці губерній виникли, а згодом активізували діяльність протестантські громади, що, у свою чергу, викликало негативну реакцію православного духовенства, так і органів влади. По-друге, у західних губерніях традиційно значний вплив на релігійне життя мала католицька церква. По-третє, на українських землях частина православних змінювала свою конфесійну належність і приймала католицьку, греко-католицьку чи протестантську віру, що послаблювало позиції РПЦ. Водночас з цими процесами православне духовенство, користуючись підтримкою з боку органів влади, проводило комплекс заходів, які були спрямовані на дискредитацію католиків, греко-католиків і протестантів в очах населення, а це, у свою чергу, сприяло ускладненню міжконфесійних взаємовідносин. Не стала винятком у цих процесах і Волинь, у якій у досліджуваній період спостерігалось зростання кількості протестантських громад. Протестантське віровчення було принесене в край німецькими та чеськими колоністами.

Перші поселення чеських колоністів з'явилися на Волині ще в першій половині XIX ст. Вони були засновані «чеськими братами», членами протестантської релігійної течії послідовників Яна Гуса. Одним із факторів, який сприяв процесу переселення чехів на Волинь, була вартість землі. Найкращі землі в цьому регіоні України коштували у 10 разів дешевше ніж на етнічних чеських землях [1, с. 23]. Загалом на Волині наприкінці XIX ст. проживало 27,7 тис. чеських поселенців [2, с. 94].

Імовірно, саме тому їм, згідно з імператорським указом, було надано право засновувати самоврядні «волості», свободу віросповідання, мати чеських священників у своїх парафіях і вирішувати власні релігійні проблеми самостійно. Однак серед них було 65 % католиків, решту становили євангелісти, прибічники інших віросповідань та невіруючі [3, с. 15].

Отже, незважаючи на те, що на час свого переселення на Волинь більшість чехів була католицькою, однак серед них були й протестанти. Це імпульсувало утворення в краї євангелістських та інших протестантських громад, які на час свого утворення склалися виключно з чехів-колоністів.

Під впливом ідеологічного та економічного тиску внаслідок скасування в 1891 р. імператорського указу про чеські парафії та свободу віросповідання під впливом русифікаторської політики, яку втілював прокурор Синоду РПЦ К. П. Победоносцев, 75 % волинських чехів прийняли православну віру. Решта залишалися католиками, реформованими євангелістами та баптистами, а значна частина в східних повітах Волині була невіруючою. Більшість чехів, за винятком реформованих євангелістів, не дотримувалася ретельно релігійних обрядів. Навпаки, їхня релігійність носила стриманий, непоказний характер. Ними було збудовано та утримувалося 26 православних храмів (у цьому разі йдеться про виділення засобів на їх утримання), 10 костелів і каплиць, 6 євангелістських соборів та 6 баптистських молитовень [3, с. 15–16].

Отже, хоча під час переселення більшість чехів були католиками або протестантами, у результаті тиску на них з боку органів влади більшість була змушена прийняти православну віру. Проте частина залишилася вірною своїй конфесійній приналежності, а тому в їхніх селах продовжували функціонувати протестантські релігійні громади, до яких упереджено ставилися РПЦ та органи влади.

Окрім чехів, аграрну колонізацію Волині здійснювали й німецькі колоністи. Станом на 1914 р. їх проживало в краї близько 200 тис., щодо їхньої конфесійної належності, то більшість були протестантами. Тому на початку XX ст. на них з боку російської влади й РПЦ посипався ряд нових звинувачень, а саме: «у мирному завоюванні» Росії, у ворожості до місцевої влади та селян, у популяризації серед місцевих жителів штундизму, який начебто підривав основи самодержавного устрою імперії [4, с. 96–97].

Як бачимо, зростання кількості протестантських громад на Волині тісно пов'язане з німецькою та чеською аграрною колонізацією. Це почало проглядатися ще в першій половині XIX ст. У 1880-х рр. збільшилася кількість лютеран, що було зумовлено їхнім переселенням на Волинь. Лютеранська церква в Російській імперії мала статус єдиної офіційно терпимої церкви протестантського віросповідання й відповідно мала певні привілеї [5, с. 141]. Але в середині 1840-х рр. у протестантському середовищі почав поширюватися штундизм. Його поширення й не лише серед колоністів, а й серед частини місцевого населення, викликали незадоволення православного та лютеранського духовенства, частини чиновників. Невизначеність у ставленні до цієї течії протестантизму створила умови, за яких упродовж певного періоду часу місцеві органи влади самочинно визначали «шкідливість» або «нешкідливість» цієї релігійної течії. Лише впродовж 1860-х рр. на державному рівні було визначено та врегульовано становище баптистів і штундистів у Російській імперії. На той час цей релігійний рух вийшов за межі німецьких колоній, а залу-

чення до нього місцевого населення сприяло розвитку специфічної форми цього напрямку в протестантизмі – українсько-російського, який поєднав у собі як риси західноєвропейських реформаторських ідей, так і традиції «духовного християнства в православ'ї» [5, с. 141–142].

Важливою причиною, яка вплинула на зростання чисельності протестантських громад на території України, стало послаблення колись тісного взаємозв'язку між православним духовенством і парафіянами. Ці кризові явища в РПЦ були зумовлені її залежністю від держави та привілейованим становищем щодо інших релігійних об'єднань. У поєднанні з антиукраїнською позицією більшості духовенства це сприяло формуванню в частини православних українців байдужого, а іноді навіть ворожого ставлення до церкви як до невід'ємної складової імперського державного механізму. Хоча частина свідомого духовенства намагалася внести зміни в існуючу систему відносин церкви і держави, однак це не увінчалось успіхом. Натомість національні мотиви в церковно-православному русі на Правобережній Україні були слабкими, а тому не змогли суттєво вплинути на гармонізацію взаємовідносин церкви з парафіянами, що сприяло погіршенню стосунків віруючих зі своїми священиками, які поєднували обов'язки духовної особи й державного чиновника та були змушені опікуватися питаннями свого добробуту [6, с. 10].

Адже на початку ХХ ст. приходський священик на Волині отримував 300 руб. на рік [7, арк. 5]. Хоча вони мали в своєму володінні або користуванні земельні наділи, але це не вирішувало проблеми матеріального забезпечення нижчого духовенства. Дяк отримував на рік лише 100 руб. [8, арк. 3]. Сільські священики, які несли на собі тягар належного утримання своїх родин, обмежувалися відправленням богослужінь, зборами «добровільних подаянь» із прихожан за проведенням відправ. Плата за їх проведення визначалася священиками самовільно, що

часто було непосильним для прихожан і викликало недовіру до духовенства [9, с. 21].

Тому вони не завжди мали можливість або бажання приділяти належну увагу своїм парафіянам, частина з яких відповідала їм тим самим, лише формально зберігаючи статус православних. Таке розчарування штовхало одну групу православних до заперечення релігійного світогляду, а другу – до зміни своєї конфесійної приналежності. Новим прихильникам протестантських віровчень імпонувала невимушеність молитовних зібрань, зрозумілість обрядової практики, зацікавленість та активність сектантів у справах внутрішнього життя громад. Важливу роль у цьому відігравала ретельність, з якою вони дотримувалися християнських норм моралі, але вона водночас утримувала від зміни конфесії осіб, для яких це було обтяжливим. Певну роль відігравав і демократизм протестантських громад, згідно з яким віруючі мали не лише право голосу у вирішенні важливих питань внутрішнього життя громади, але і власноруч обирали її керівні органи та самі могли бути обраними. Важливими чинниками зростання кількості протестантських громад були контакти православних із німцями-протестантами [6, с. 10–11].

Отже, важливу роль у зростанні кількості протестантів на Волині відігравав консерватизм та антиукраїнська позиція частини православного духовенства, упровадження ним у життя інтересів держави. Зростання кількості колоністів та посилення контактів між ними і місцевим населенням сприяли популяризації ідей протестантського віровчення серед місцевих жителів, а демократизм їхніх зібрань приваблював тих, хто розчарувався в православ'ї.

Важливу роль у зростанні чисельності протестантських громад на початку ХХ ст. відіграв маніфест Миколи II від 17 квітня 1905 р. «Про зміцнення начал віротерпимості». Він узаконив легалізацію та активізував діяльність протестантських церков. Але на місцях на нього часто не зважали й продовжували чинити різні перепони [10, с. 243].

У середовищі протестантів діяли різні напрями. Волинь не була винятком. У 1870-х рр. у цей регіон припинилася еміграція менонітів. Ще в 1870 р. уряд зобов'язав їх відбувати військову службу. Лише після тривалих суперечок було знайдено компроміс – альтернативна військова служба (безкоштовна праця на будівництві впродовж 3 років за місцем проживання). Але вони, не будучи впевненими у своєму майбутньому на Волині, цілими родинами емігрували до Канади [11, с. 54].

Упродовж другої половини XIX ст. на Волині споруджувалися культові споруди німецьких поселенців. Станом на 1900 р. їх налічувалося 237, а саме: 6 кірх і 231 молитовний будинок. Із 6 кірх 4 були кам'яними [5, с. 154]. Це сприяло зростанню впливів протестантів. У краї зміцнював свої позиції євангелістський рух як серед іноземців-колоністів, так і серед місцевого населення. Ця обставина спонукала владу послабити тиск на ті церкви, що були офіційно визнані державою. Основна мета полягала в тому, щоб зупинити виїзд інтелігенції та заможних господарів за межі імперії й залучити офіційні протестантські церкви до боротьби з поширенням нових протестантських течій, зокрема штундизму. На зміцнення впливів протестантів на Волині вплинуло зародження на її території адвентизму ще в 1870-х рр., а в 1890-х рр. цей рух набрав певного розмаху. Після офіційного визнання цієї конфесії в 1906 р. громади адвентистів розпочали легалізацію. На початку XX ст. їхня чисельність зростала не за рахунок колоністів, а завдяки підтримці місцевим населенням, яке відійшло від православ'я. Більшість новоутворених громад не поспішала з реєстрацією, пам'ятаючи про переслідування минулих років. Вони не мали власних спеціальних молитовних будинків, а проводили зібрання здебільшого в приватних помешканнях своїх одновірців. Згідно зі свідченнями волинського губернатора, станом на 1909 р. на Волині було 14 тис. сектантів, більшість із яких (близько 8 тис.) – німці за походженням. Щодо їхньої

конфесійної належності, то це були баптисти, адвентисти тощо [5, с. 174–175].

Таким чином, на початку XX ст. на Волині продовжувала зростати чисельність протестантських громад. Хоча більшість серед них становили німецькі колоністи, але почали проглядатися тенденції залучення до їх лав місцевих жителів, які поривали з православ'ям. Це негативно позначалося на іміджі РПЦ.

Одним із напрямів протидії зміцненню позицій католиків і протестантів із боку РПЦ у краї була її місіонерська діяльність. На Волині вона мала свої регіональні особливості й проводилася в кількох напрямках: боротьба проти католиків і залишків унії, приєднання до лав православних представників різних етнічних груп (німців, чехів, поляків та євреїв), але головним напрямом був антисектантський, що включав і політику влади щодо протестантизму чи окремих його течій [5, с. 170–171].

РПЦ неодноразово проводила місіонерські курси, які відбувалися в Почаївській лаврі. В її друкарні видавалися «Почаївські відомості», «Почаївський листок» та надруковано десятки тисяч різноманітних брошур і прокламацій. Статті в них за своїм змістом наближалися до публікацій, які друкувалися в «Киянині», «Московських відомостях» та «Віче» [12, с. 340].

У Почаївській лаврі неодноразово проводилися місіонерські курси. Так, у період із 19 по 24 вересня 1910 р. було проведено чергові курси, участь у яких взяли близько 30 священників із Волині, 3 вчителів та представники Чернігівської й Холмської єпархій. На них слухачів навчали як проводити місіонерську роботу не лише серед місцевого населення, а й колоністів, протидіяти представникам різних протестантських течій. Головний акцент робився на тому, що «православна церква і віра є істинні, а інші ні». Випускники курсів мали протидіяти розповсюдженню протестантських течій у зв'язку з тим, що «швидке розповсюдження штундизму на півдні та південному заході Росії» значно зу-

мовлене психологічними особливостями місцевого населення [13, с. 17–18].

Відмінність у світогляді протестантів і православних представниками кліру трактувалася так, що вони дозволяють собі «глумитися» над православною вірою. Із цього приводу зазначалося, що баптисти не лише без належної поваги відносяться до «Божої Матері, а й навіть дозволяють собі над нею глумитися» [14, с. 343–344].

На сторінках «Почаївського листка» було опубліковано цикл статей, у яких наголошувалося на тому, що ті особи, які змінили свою конфесійну належність і прийняли протестантське віровчення обов'язково будуть «покарані», і лише їхнє повернення в лоно православ'я сприятиме їхньому «прощенню». В одній із статей цього циклу наголошувалося, що в одному з сіл Мінської губернії в тих селян, які порвали з православ'ям і стали протестантами, в один день осліпла вся худоба, а вони важко захворіли. Єдиним порятунком для них стало повернення до православ'я, лише після цього вилікувалися вони й їхня худоба [15, с. 29].

Аналізуючи зміст цієї публікації, можна дійти висновку, що представники РПЦ намагалися залякати потенційних протестантів і змусити їх відмовлятися від ідеї зміни конфесії. При цьому як приклад наводилися події в іншій губернії, які, імовірно, узагалі були вигадані.

Натомість представники православного кліру високо оцінювали вчинки тих, хто порвав із протестантизмом і добровільно прийняв православну віру. В одній із публікацій мова йшла про колишнього пресвітера С. Годовенка, який завдяки роботі місіонерів повернувся до православ'я та почав проводити серед протестантів місіонерську роботу. Коли він захворів, то його рідна сестра, протестантка «нашіптувала своєму брату, ... що він Годовенко хворий тому, що зрадив вірі «братів своїх», що Бог його б зцілив, коли б він повернувся в їхню общину». Позитивно було оцінено той факт, що він залишився

вірним прийнятому раніше рішення й не «піддався на вмовляння штунд» [16, с. 6–7].

Як бачимо, на сторінках своїх видань духовенство робило акцент на те, що ті, хто стане протестантом, рано чи пізно зазнає покарання за «зраду» церкві, а єдиним шляхом уникнення цього мало бути повернення до православної віри. І навпаки, ті хто розривав стосунки з протестантами й повертався до православ'я та проводив місіонерську роботу, ставився за приклад.

У 1914 р. розпочалася Перша світова війна, а враховуючи ту обставину, що серед протестантів Волині переважали німці-колоністи, це сприяло посиленню тиску на них. В одній із статей під промовистою назвою «Війна штунд» увага акцентувалася на тому, що Німеччина, готуючись до війни з Росією, сформулила «для себе якщо не армію, то досить сильний загін союзників, можливо, навіть і несвідомих з цього, серед чистокровних російських людей». Це обґрунтовувалося тим, що «штундизм, який прикривається прапором «євангельських християн» – не лише ворог Церкви, а й ворог Держави» [17, с. 2–5]. В іншій публікації увага була зосереджена на тому, що пресвітер Кравчук із с. Рожище Луцького повіту «пройшов курс німецької штундистської школи» й у час, коли йшла війна з Німеччиною, протестанти продовжували поводити «низьку зрадницьку роботу», тому що налаштували місцеве населення «проти вірних православних пастирів» і робили все можливе, щоб ускладнити взаємовідносини селян, які проживали на хуторах зі священниками. Тому їхня діяльність була спрямована проти держави, а значить на користь її ворогів [18, с. 5–6].

Отже, на початку Першої світової війни представники православного кліру висували протестантам звинувачення в тому, що вони діють на користь Німеччини, з якою країна була в стані війни. Подібного змісту звинувачення не мали під собою підґрунтя, а висувалися з однією метою: дискредитувати протестантів в очах читачів і за можливістю послабити їхні позиції.

Православна церква використовувала різноманітні засоби, щоб протидіяти зростаючому впливу протестантів на Волині, одним із яких було намагання дискредитувати їх в очах населення. У комплексі це сприяло ускладненню й так далеко не простих міжкон-

фесійних взаємовідносин у краї. Така діяльність РПЦ проводилася в руслі тогочасної внутрішньої політики імперії. Але вона не дала бажаного результату, поступово кількість протестантських громад зростала, посилювався їхній вплив у регіоні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шмид О. П. Колонізаційні процеси у Волинській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. П. Шмид // Історія очима молодих дослідників : матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів : зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 19–26.
2. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенный 27 января 1897 года / под ред. Н. А. Тройницкого. – Т. II. – СПб., 1905. – 417 с.
3. Гофман І. Чехи на Волині, основні відомості / І. Гофман. – Прага, 1998. – 33 с.
4. Шмид О. Німці на Волині у світлі аграрної колонізації губернії другої половини XIX – на початку XX ст. / О. Шмид // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2008. – С. 93–98.
5. Жилюк С. І. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.) : [монографія] / С. І. Жилюк, В. Є. Бойко. – Рівне : Вид-во Національного університету «Острозька Академія», 2010. – 228 с.
6. Опря І. А. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1900–1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. : 07.00.01 – історія України. / Ігор Анатолійович Опря. – К. : НАН України, Інститут історії України, 2006 – 20 с.
7. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської обл.), ф. 639, оп. 1, спр. 56, арк. 5.
8. Держархів Рівненської обл., ф. 639, оп. 1, спр. 50, арк. 3.
9. Савинский С. Н. История русско-украинского баптизма / С. Н. Савинский. – Одесса : Одесская Богословская академия «Богомыслие», 1995. – 128 с.
10. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій / В. Любашенко. – Львів : «Просвіта», 1995. – 350 с.
11. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914 рр.) / Микола Бармак. – Тернопіль, 1999. – 208 с.
12. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX століття : [монографія] / Ю. В. Хитровська. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – 472 с.
13. С-кий. По нашему краю. Открытие миссионерских противосектантских курсов в Почаеве с 19-го по 24 сентября включительно // Почаевский листок. – 1910. – № 38. – 6 октября. – С. 17–18.
14. Савченко И. Сектанты – выродки христианства / Иван Савченко // Почаевский листок. Прибавление за 1908 год. – № 43–44. – С. 343–344.
15. Климов П. Божье вразумление за переход в штунду / П. Климов // Почаевский листок. – 1910. – № 36. – 28 сентября. – С. 29.
16. Кальнев М. Христианская кончина бывшего пресвитера штундистов Семена Годовенко / М. Кальнев // Почаевский листок. – 1914. – № 6. – 15 февраля. – С. 29.
17. Корнеев А. Война штунда / Андрей Корнеев // Почаевский листок. – 1915. – № 6. – 15 февраля. – С. 2–5.
18. Вольнская штунда и ее связь с Германией // Почаевский листок. – 1915. – № 6. – 15 февраля. – С. 6–7.

Я. П. Цецик, Національний університет водного господарства та природопользования, г. Ровно, Україна

ОТНОШЕНИЯ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ И ПРОТЕСТАНТСКИХ ОБЩИН ВОЛЫНИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX вв.

Исследованы межконфессиональные взаимоотношения на Волыни в конце XIX – начале XX в. Выяснена роль органов российской власти в их усложнении. Проанализированы причины роста количества протестантских общин в крае и реакцию на этот процесс православного духовенства.

Ключевые слова: *Волынь; протестанты; православная церковь; межконфессиональные взаимоотношения.*

Ya. P. Tsetsyk, National University of Water Management and Nature, Rivne, Ukraine

RELATION OF THE ORTHODOX CHURCH AND PROTESTANTS COMMUNITIES IN VOLYN IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

Studied in Volyn interfaith relations in late XIX – early XX century. On the basis of sources proved that in the study period in this region of the Orthodox changed their denominational affiliation and accepted the Protestant faith. The emergence of the Protestant community in the province was caused by German and Czech colonization of Volyn and early Protestantism was distributed among the new settlers. Eventually he went out colonists. Some locals changed his denominational affiliation, tore with Orthodoxy and accepted Protestant doctrine. Opposition from the Orthodox Church and the government does not produce the desired result for them, the number of Protestant communities in Volyn increased.

The main reason to be considered a conservative Orthodox clergy, holding him Russification policy implementation parish priest of government functions, etc., which helped break the once close relationship with parishioners. Instead of democracy protesters attracted persons who were disappointed in Orthodoxy.

Opposition by the Orthodox clergy and authorities Protestants, including their prosecution has not stopped growing number of supporters of Protestant faiths. It is noteworthy that among Protestants, there were various religious trends. Attempts to discredit their opponents in the eyes of the general public contributed to complication and so not simple interfaith relations in Volyn, which negatively affected the social situation in the region. These trends intensified on the eve of the First World War.

Keywords: *Volyn; Protestants; Orthodox Church; interfaith relations.*

© Цецик Я. П., 2015

Дата надходження статті до редколегії 11.08.2015

Рецензенти: *д-р іст. наук, професор Котляр Ю. В.;*
д-р іст. наук, професор Тригуб О. П.